

Акіншина Ірина Миколаївна

Кандидат філологічних наук, доцент

Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПОСТАТІ В БІОГРАФІЧНОМУ ТВОРІ (НА ПРИКЛАДІ ПОВІСТІ В. КОПТІЛОВА «ВОЛЬТЕР»)

Стаття присвячена висвітленню питання переосмислення життєвого й творчого шляху людини – піонера, бунтаря й борця – в історії й культурі людства великими жанрами художньої біографії, одним з яких є повість. Проаналізовано повість-есе В. Коптілова «Вольтер» як приклад пошуків жанрово-стилістичних прийомів еkleктичних форм життєписів. Не обійдене й питання суголосності ідей, думок, світовідчуття, діяльності відомих діячів минулого із сьогоденням. Досліджено специфіку жанрово-стильових вирішень художньо-біографічною повістю на прикладі указанного твору. Спрогнозовано подальшу появу в літературі нових жанрово-стилістичних форм життєписної прози та загального збільшення документалістики у всіх сферах культури. Ключові слова: документалістика, історична постать, життєпис, художньо-біографічна проза, повість-есе.

Усе більше фактів свідчать про те, що в літературі XXI століття будуть активніше використовуватися реальні документи. І природно, що героями епічної прози, у якій мова йтиме про важливі події нашого суспільно-історичного розвитку, усе частіше виступатимуть конкретно-історичні особистості. «Норми особистої життєвої поведінки у всі часи склали велику гілку літератури; найпрекрасніші та найглибші твори всієї літератури присвячені цьому предмету» [5, с. 135].

Про це свідчать і дослідження інших учених. Професор університету Париж – VIII (Франція) та університету Джонса Хопкінса (США) Ж. Неф наголошував на тому, що у Франції найбільш читабельним жанром є біографія. Сучасна література спрямована й частково «замовлена» постійно зростаючим інтересом читача до документалістики, невід'ємною частиною якої є художня біографія [6, с. 12-13]. Подібні твердження зустрічаємо в статтях П. Вайля та Р. Карасті [7, с. 220; 8, с. 217; 13, с. 274]. На сторінках періодичної преси неодноразово наголошується на усе зростаючій ролі літератури nonfiction: «У останні роки повість, оповідання, не говорячи вже про роман, сильно потіснились мемуарами, есе, літературно-філософськими оповіданнями» [12, с. 203]. Пояснюється це тим, що «у літературі «вимислу» ми маємо автора («образ автора»), у «документальній» – відчуваємо авторське... групування «реального» матеріалу. Nonfiction, таким чином, не тимчасове явище, яке може пройти... Така література – назавжди» [12, с. 203].

Передбачаючи стрімкий розвиток документалістики ще у 80-х роках XX ст., український літературознавець О. Галич у 1999 році писав: «Добігає кінець XX століття. Для української літератури останні його десятиліття ознаменовані посиленням документального начала. Спогади, художні біографії, документальні історії посідають дедалі більшу питому вагу в літературному процесі, і я прогноую, що в найближчі десять років документалістика значно розширить свої горизонти» [3, с. 67]. А в 2000 році він писав, що кінець століття «ознаменувався бурхливим злетом документалістики» [2, с. 127], яка включає в себе й художні життєписи, що літературі майбутнього будуть притаманні «поглиблена документалізація оповіді, посилений інтерес до відображення реальних подій і фактів, змалювання постатей людей, які відіграли помітну роль в історичному розвитку» [1, с. 13]. Український учений О. Дацюк упевнений, що «до читача приходять більші за обсягом і широтою зображення історичні та біографічні романи й повісті, головними героями яких є реальні історичні особи» [4, с. 1].

Виступи літературознавців і письменників засвідчують необхідність глибокого теоретичного й історико-літературного осягнення проблем художньої біографії.

Художні життєписи становлять собою унікальний сплав науки й мистецтва, де реалії історичного буття живої особи тісно переплетені з фантазією, рефлексією автора, художнім вимислом і домислом. Відображаючи минуле, становлення й зростання відомої особистості, художня біографія збагачує сьогодення й дає поштовх для аналізу творчих можливостей людини, одночасно сприяючи прогресивному поступу цивілізації, бо в усі часи існує «незаперечна істина: естетичне виховання людини засновується на понятті індивідуальності, на здатності людини вступати в діалог з минулим, щоб осмислити себе в теперішньому і відчинити двері майбутньому. Відкритість суспільства, його чутливість до інших культурних світів відкриває шлях до глибинного осмислення рідної культури та її специфіки. Література і її теорія виконують особливу роль у формуванні та розвитку естетичного досвіду людини, сприяють її розумінню світу та розумінню себе» [14, с. 17].

Успіхи письменників-біографів (особливо наприкінці XX століття) дали могутній поштовх для поглиблення теоретичного осмислення художніх життєписів як окремого різновиду красного письменства, що має свої специфічні образно-стильові засоби зображення. В Україні зростає зацікавленість історичним

минулим, у літературу повернено імена багатьох незаслужено забутих громадських і культурних діячів, переосмислена роль багатьох широко відомих особистостей.

Разом з тим в українській літературі поширюються пошуки нових форм зображення біографічного матеріалу. У 1997 році в журналі «Вітчизна» (№ 1-8) з'являється твір В. Коптілова «Вольтер». Автор визначає жанр твору як біографічна повість-есе, що позначена однолінійністю сюжету. Усі суспільно-історичні, життєві колізії, усі персонажі твору так чи інакше пов'язані з образом Франсуа-Марі Аруе, відомим нам під псевдонімом Вольтер.

У центрі твору – багатогранна й суперечлива за своєю діяльністю постать філософа доби Просвітництва. Він зображений непримиренним борцем за свободу думки, супротивником єзуїтського мракобісся й фанатизму, який протягом усього життя доводить неспроможність ніякої влади зламати сильну, духовно багату й вільнолюбну особистість.

Автор використовує, як це найчастіше буває в есеїстичних творах, хронологічний тип сюжету. Оповідь ведеться невимушено, з окремими моментами експресивності, що виражаються риторичними питаннями, коли певні аспекти повісті перегукуються із сучасністю. Так, твір Вольтера «Республіканські ідеї» обстоює суверенне право держав мати власні чіткі закони, які б однаково захищали інтереси людини й держави. В. Коптілов наголошує на цілком сучасному звучанні поданого фрагменту праці, емоційно виголошуючи: «Хіба не хапалися ще зовсім недавно тоталітарні режими, обвинувачені світовою громадянською думкою в порушенні прав людини, за рятівну ідею своєрідності їхніх законів, які дозволяють ув'язнювати людину за висловлення нею свого «інакомислення»?» [9, с. 87].

Історія життя Вольтера – це й історія написання багатьох його художніх та публіцистичних праць, історичних та філософських творів. Їх оцінка сучасним письменником органічно вплітається в канву повісті, не порушуючи, а, навпаки, підкреслюючи її головну ідею: якомога глибше показати у тісному взаємозв'язку життя й творчості непересічність індивідуальності Вольтера, світоглядні позиції, які «забезпечують йому тривале життя в історії цивілізації людства і повагу наших сучасників» [11, с. 117]. На думку В. Коптілова, довічність ідей Вольтера втілена в таких рисах характеру: 1) ставлення до релігії; 2) самовіддана боротьба за свободу слова; 3) незламність громадянської мужності в боротьбі за права людини; 4) письменницька сміливість [11, с. 117-118]. Розкриваючи кожен з них, автор повісті підкреслює антропоцентризм світогляду Вольтера.

Говорячи про стосунки Франсуа-Марі Аруе з офіційною католицькою церквою, В. Коптілов відтворює дух боротьби за свободу віросповідання. Життя Вольтера – наочний приклад терпимого ставлення до різних релігійних течій, уникнення фанатизму на ґрунті віри. Автор повісті зауважує, що останнє було однією з провідних тем у творчості просвітителя, і описує генезу її виникнення: після закінчення єзуїтського коледжу молодий Франсуа-Марі Аруез дядьком від'їжджає до Гааги, де знайомиться з Олімпією (Пімпет) Дюнуайє, мати якої була гугеноткою. Віра розлучає закоханих. Усвідомивши змолоду, як боротьба між різними віросповіданнями калічить людські долі, просвітитель доклав чимало зусиль для захисту людей, що постраждали внаслідок міжконфесійних чвар. Це засвідчують уведені в контекст есеїстичного твору виступи Вольтера на захист кавалера де ля Барра, родин Каласів і Сірвенів з Лангедоку. Звинувачені у дітовбивстві, бо сповідували гугенотську віру, вони були засуджені до смертної кари. Дізнавшись про ці події, після страти батька родини Каласів, Вольтер опубліковує «Трактат про терпимість. З нагоди смерті Жана Каласа», у якому після викладу «справи Каласа» заглиблюється в історію Франції та інших країн, викриває причини нетерпимості та виявляє шкідливість її наслідків, завдає рішучого удару по несправедливому вирокі. У повісті художньо відтворено, як після виходу «Трактату...» вирок тулузького суду було скасовано й добре ім'я Каласа реабілітовано.

Водночас В. Коптілов роз'яснює, що просвітитель, у відповідності до історичних звичаїв і часу, ніколи «не заперечував існування Бога. Щоправда, це був Бог ні християнський, ні мусульманський, ні іудейський, – Вольтер протягом цілого життя був ворогом усіх існуючих релігій...» [11, с. 111]. Автор твору наголошує на тому, що Вольтер був прибічником деїзму, тобто уявлення про єдиного Бога, який був творцем Всесвіту й разом з тим його охоронцем, що винагороджує чесноту й зневажає догми та ритуали. Просвітитель був супротивником атеїзму. З метою обґрунтування цієї ідеї український письменник цитує його лист до маркіза де Віллев'єля, написаний 1768 року [11, с. 111]. На думку В. Коптілова, уже у XVIII ст. Вольтер розумів і доводив, що й атеїзм, і релігійний фанатизм, кожен по-своєму, підривають моральне здоров'я суспільства.

Автор, посилаючись на документальні матеріали, розгорнуто зображує фрагменти з життя Франсуа-Марі Аруе, який поліпшував життя фернейських селян: відкривав мануфактури, забезпечуючи людей роботою, будував житло, під час голоду продавав пшеницю, закуплену на Сицилії за ціною значно дешевшою від тієї, яку сам заплатив, рятуючи мешканців Ферне від страшної голодної смерті.

Протягом твору проходить наскрізна ідея – Вольтер ніколи не корився долі. В. Коптілов художньо відтворює факти діяльності та світоглядні позиції Франсуа-Марі Аруе, який завжди відстоював свободу слова, за свої сміливі твори багато разів опиняючись у Бастилії, не раз позбавлений можливості перебувати

в центрі інтелектуального життя. Неодноразово його книжки засуджувались до привселюдного спалення. Але, незважаючи на подібні заходи, «його невтомне перо продовжувало картати невігластво і фанатизм, нетерпимість і насильство, а кожна спалена книжка воскресала, як Фенікс із попелу, в численних виданнях, здійснених у різних країнах» [11, с. 117]. Автор відзначає, що просвітителі створили «жанр белетризованої історичної та біографічної розповіді, дуже поширений у наші дні» [11, с. 118], а жанр памфлету він доводить до «віртуозної досконалості... Вольтер був творцем енергійного і разом з тим елегантного стилю прози, у якому сила думки поєднується з красою її вислову» [11, с. 118].

Відтворюючи віхи життя та діяльності Вольтера, В. Коптілов показує непересічну особистість, що впливала на духовний розвиток багатьох поколінь європейців, до якої прислуховувались монархи, товаришувати з яким вважали за честь прусський король Фрідріх II і російська імператриця Катерина II.

У творі життя Вольтера постає на тлі докладно зображеного його оточення. Вдало вимальовано психологічний образ прусського монарха Фрідріха II, який, зовні маскуючись під освічену, далекоглядну, передову людину свого часу, запровадив у своїй державі жорстокий казармений режим. З його резиденції у Потсдамі «ніхто – навіть принц, брат короля – не міг виїхати без королівського дозволу. Жінки, які жили в Потсдамі, не мали права вийти на вулицю» [10, с. 85]. Німець за походженням, монарх не знав рідної мови, спілкувався лише французькою, у «його бібліотеці не було жодної німецької книжки» [10, с. 85]. Фрідріху II вдалося зібрати навколо себе відомих на той час у світі людей – науковця Альгаротті, математика й фізика Мопертюї, мандрівника маркіза д'Аржана, ірландця лорда Тірконнела. Подібне високоосвічене середовище надзвичайно імпонувало Вольтеру, але він, швидко зрозумівши справжнє обличчя короля Пруссії, приймає безповоротне рішення покинути державу. Коли ж вирішив на практиці втілити цей задум, то опинився у німецькій в'язниці.

В. Коптілов зображує місце Вольтера в середовищі французької інтелектуальної еліти XVIII ст., пробує пояснити причини ворожнечі між двома видатними просвітителами: Вольтером і Жан-Жаком Руссо. Вимальовуючи кожну деталь, автор повісті знаходить три причини цього конфлікту: 1) творче протистояння двох масштабних постатей французької літератури, кожен з яких намагався довести свою несхожість з іншим; 2) розходження християнського світобачення обох митців; 3) «за походженням Вольтер належав до заможної буржуазії, а за стилем життя він був аристократом, тоді як бідному сироті Руссо доводилося замолоду навіть служити лакеєм. Вольтер був вихованцем найкращого паризького колежу, а Руссо здобував свої знання самотужки. До того ж Вольтер був на цілих вісімнадцять років старший за Руссо» [10, с. 99].

Український письменник розкриває сутність особистості, яка стала живим уособленням своєї епохи, зображуючи багатогранність постаті Вольтера, що виявилась у поєднанні найрізноманітніших талантів, особливої працьовитості. Його думки, викладені у філософських і критичних трактатах, суголосні сьогоденню, тому В. Коптілов намагається показати події та постаті минулого з точки зору сучасності.

Отже, біографічна повість як універсальний жанр переломних епох має всі підстави для подальшого розвитку. Саме цьому жанру, який характеризується однолінійною сюжету, властива можливість якнайкращіше відобразити життя головного героя в зоряні або вирішальні етапи його біографії. Домінуючі хронікальні типи сюжетів, органічна цілісність, чітка підпорядкованість усіх елементів твору основній ідеї, акцентція на глибокому аналізі однієї чи кількох проблем особистісного плану, спокійна манера оповіді свідчать про доцільність застосування й можливі модифікації жанру повісті в галузі художньої біографії.

Поступальний розвиток суспільства викликає появу нових форм художніх біографій. Фрагментарність оповіді дозволяє зменшити обсяг таких творів і одночасно акцентувати увагу на окремих епізодах і сценах. Спираючись на документальні матеріали, подібна архітектоніка художніх життєписів не порушує їхньої внутрішньої цілісності. Подібні твори інтригують реципієнта своєю лаконічністю та динамізмом оповіді.

Джерела

1. Галич О. Жанрові особливості художньої біографії кінця XX століття. *Філологічні студії: Зб. наук. праць*. Випуск 4. Луцьк: МПП «Доля», 1998. С. 13-21.
2. Галич О. Мемуарний синдром кінця XX століття. *Вітчизна*. 2000. № 3-4. С. 127-134.
3. Галич О. На маргінесах життя (огляд мемуаристики). *Слово і час*. 1999. № 10. С. 62-67.
4. Дацюк О. Особливості жанрової еволюції сучасної художньої біографії: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Рівне, 1997. 16 с.
5. Дильтей В. Введение в науки о духе. *Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв. Трактаты, статьи, эссе*. Сост., общ.ред. Г. К. Косикова. Москва: Изд-во Московского ун-та, 1987. С. 108-135.
6. Иванова Н. Литература последнего десятилетия – тенденции и перспективы. *Вопросы литературы*. 1998. № 2. С. 4-17.
7. Карасті Р. Отечественный шкаф. *Звезда*. 2000. № 11. С. 220-229.
8. Карасті Р. Три поездки на трамвае. *Звезда*. 2000. № 7. С. 217-227.
9. Коптілов В. Вольтер. *Вітчизна*. 1997. № 3-4. С. 86-100.
10. Коптілов В. Вольтер. *Вітчизна*. 1997. № 5-6. С. 85-105.
11. Коптілов В. Вольтер. *Вітчизна*. 1997. № 7-8. С. 108-118.
12. Литература nonfiction: вымыслы и реальность. *Знамя*. 2003. № 1. С. 190-203.
13. Мировая литература: круг мнений. *Иностранная литература*. 2000. № 2. С. 273-277.
14. Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. За ред. М. Зубрицької. 2-е вид., доп. Львів: Літопис, 2001. 832 с.